METAFIZICĂ ȘI DEMOCRAȚIE LA ANTICI ȘI LA MODERNI

MARIAN GEORGE PANAIT

Institutul de Filosofie și Psihologie „Constantin Rădulescu-Motru” al Academiei Române

Metaphysics and Democracy among the Ancients and Moderns. This text is part of a series in which I argue that some of our important commitments – such as human rights, the rule of law, and democracy – function on the ground of metaphysical assumptions that are not always made explicit. When I refer to metaphysics, I have in mind the use of the term proposed by Carnap during his Vienna period; in this sense, it covers not only statements about God or the soul, but also about values, and so on. I focus on showing that both the democracy of the ancients and that of the moderns have, as a metaphysical assumption, the equality of decision-making citizens, with the remarkable difference that this category was much more limited among the ancients – by various factual characteristics – than it is among the moderns. If my demonstration is correct, those who attack these metaphysical assumptions implicitly contribute to the erosion of certain fundamental commitments.

Keywords: metaphysics, democracy, citizen, equality, decision.

I. PRELIMINARII

Acest text face parte dintr-o serie în care argumentez că angajamente importante ale noastre – cum sunt drepturile omului, domnia legii, democrația – funcționează pe baza unor asumpții metafizice nu totdeauna explicitate. Când mă refer la metafizică, am în vedere utilizarea termenului propusă de către Carnap în perioada lui vieneză; în această accepțiune a termenului, el acoperă nu numai enunțuri despre Dumnezeu, suflet, ci și despre valori etc. Mă concentrez pe a arăta că atât democrația anticilor, cât și aceea a modernilor au ca asumpție metafizică egalitatea cetățenilor decidenți, cu diferența remarcabilă că această categorie este mult mai limitată la antici – de variate caracteristici factuale – decât la moderni. Dacă demonstrația mea este corectă, cei care atacă aceste asumpții metafizice contribuie implicit la erodarea unor angajamente fundamentale.

Unul dintre cele mai puternice angajamente ale membrilor diferitelor comunități statale din prezent este acela pentru democrație. El nu este egalat decât de interesul specialiștilor – filosofi, politologi etc. – pentru acest subiect. Sunt investigate conceptul, istoria, formele etc. democrației. Acest interes arată că există probleme și este loc de clarificări în privința conceptualizării democrației, dar, mai ales, în privința implementării și funcționării ei. De altminteri, nu numai specialiștii sunt preocupați de aceste aspecte, ci și cetățenii care trăiesc sub regimuri democratice. Desigur, dacă

privim dinspre un regim dictatorial către aranjamentele de exercitare democratică a puterii, acestea din urmă apar de departe ca preferabile. Însă, atunci când ești parte într-o democrație, te aștepți ca aceasta să funcționeze, chiar dacă nu optim, și să fie cu adevărat vehiculul prin care poporul guvernează pentru popor. Așadar, când tratăm despre democrație, trebuie avute în vedere două planuri: acela al constructelor teoretice sau al interpretărilor acestor constructe, respectiv planul funcționării reale a democrațiilor. Deja utilizarea pluralului ne arată că și în cazul democrației, la fel ca în acela al domniei legii, această instituție, acest set de reguli elaborat pentru guvernarea statului (comunității), chiar dacă în anumite cazuri poate fi inspirată de anumite poziții teoretice, este de cele mai multe ori rezultatul unei evoluții naturale în sânul unei anumite comunități; și chiar atunci când democrația este introdusă – ca în țările Europei răsăritene după căderea comunismului – printr-o inginerie socială gândită abstract, până la urmă multe dintre caracterele ei sunt generate sub influența comunității în care a fost introdus regimul respectiv.

În acest articol, nu trebuie uitat, finalitatea mea este aceea de a cerceta dacă există anumite asumpții metafizice care legitimează înțelegerea conceptuală a democrației și chiar aplicarea ei. În acest scop, este util să analizăm câteva aspecte centrale în discuțiile despre democrație, astfel încât să fie mai clar ce avem în vedere atunci când tratăm despre democrație. În acest sens fac câteva precizări cu caracter istoric și altele cu caracter teoretic. În înțelesul ei etimologic, *democrația* înseamnă putere a poporului[1]; dar, pe de o parte, istoric, delimitarea demosului și a puterii sale a variat, pe de alta, teoretic, descrierea și analiza democrației trebuie să țină seamă de intricarea acesteia în țesutul de instituții ale unui stat. Conceptul și varietățile democrației se vor contura în analiza următoare.

II. LA ANTICI

Atunci când introducem discuția despre democrație, prima trimitere este aceea la democrația greacă, în particular, la cea ateniană; tentația noastră este să o judecăm pe aceasta, pe de o parte, din perspectiva noastră, iar pe de alta, ca fiind exemplară. La o privire mai atentă descoperim că faptele sunt mai complicate. Și în ce privește democrația grecilor trebuie să distingem între pozițiile teoretice și realitățile de pe teren. O constatare care astăzi ne surprinde este aceea că cei mai mulți dintre filosofii greci aveau o poziție negativă cu privire la democrație[2]; exemplul lui Aristotel este

[1] Termenul este format de către greci, nu este o construcție modernă așa cum se întâmplă cu mulți termeni ai filosofiei; rădăcinile sale sunt *demos* care înseamnă popor și *kratos* care înseamnă putere, regulă; de unde *puterea poporului* sau *reglementare de către popor*, cu mențiunea că aceia avuți în vedere ca fiind poporul sunt cetățenii: de exemplu, la Atena, bărbații liberi, maturi și născuți în cetate.

[2] Cf. Paul Cartledge, *Democracy, Origins of*, in Kurt A. Raaflaub *et al*. (eds.), *Origins of Democracy in Ancient Greece*, University of California Press, Berkeley, 2007, p. 160. Socrate, Platon, Aristotel nu sunt singurii care au o opinie negativă despre democrație; motivul principal pare a

instructiv în acest sens, democrația nu este, în opinia lui, dezirabilă, este o formă decăzută a *politeia*. Surprinderea contemporanilor noștri în ce privește poziția gânditorilor greci se datorează proiecției pe care o facem asupra cetăților antice pe seama a ceea ce înțelegem, sau credem că înțelegem, noi astăzi prin democrație. Aristotel face o descriere a democrației căreia îi reproșează că o masă de cetățeni, fără alte calități decât numărul, decide asupra soartei cetății; el este chiar aspru socotind că cetățenii aceștia majoritari sunt lipsiți de resursele intelectuale, de virtuțile necesare pentru a conduce cetatea[3]. Ceea ce este asumat pentru funcționarea democrației este egalitatea tuturor cetățenilor, omogenitatea acestora care exclude orice formă de heterogeneitate, orice poziție contrară, după cum observa Carl Schmitt referindu-se la diferența dintre paralamentarismul liberal și democrație[4]. Expresia cea mai importantă a acestei egalități este faptul că pozițiile de guvernare în cetate se obțin prin tragere la sorți dintre cetățeni[5]. Trebuie recunoscut că, dacă se adoptă ideea egalității depline între cetățeni, atunci cea mai echitabilă modalitate de a ocupa pozițiile de conducere, de guvernare, este aceasta a tragerii la sorți pentru că astfel se elimină orice fel de manipulare posibilă a rezultatelor. Este de remarcat că această soluție de obținere a pozițiilor de conducere este adoptată în ceea ce noi considerăm a fi democrație directă. Această formă de democrație se sprijină tocmai pe aceeași idee a egalității absolute a cetățenilor. Egali fiind, aceștia sunt îndreptățiți să-și exprime poziția fără un intermediar, fără un filtru; agregarea pozițiilor fiecăruia se face în chip direct prin votul în piața publică. Totuși, nu toate deciziile se iau în acest chip și nu toate funcțiile se obțin prin tragere la sorți. Există tribunale specializate pentru delicte grave, cum sunt crimele sau delictele maritime. O altă modalitate de a obține o poziție de conducere este prin rotație; trebuie însă să se observe că și acest mod de a obține o funcție în cetate se sprijină pe aceeași idee a egalității depline dintre cetățeni. Pe scurt, cea mai importantă asumpție pe seama căreia funcționează democrația directă, așa cum o descrie, de exemplu, Aristotel, este aceea a egalității depline dintre cetățeni. Această asumpție este în cea mai mare măsură responsabilă pentru poziția negativă a filosofilor la adresa guvernării democratice. Deși anterior afirmam că trebuie să distingem între nivelul teoretic al analizei despre democrație și acela al întrupărilor ei în cetatea greacă, observăm, în cazul lui Aristotel (dar lucrurile stau așa și la Platon și la alți filosofi care preferă aristocrația sau regimuri mixte), că filosoful analizează chiar realitatea cetății ateniene.

fi incompetența cetățenilor de a lua decizii pentru cetate; această poziție nu este surprinzătoare dacă avem în vedere importanța pe care o dau aceștia cunoașterii teoretice; prin opoziție, sofiștii, care prețuiesc mai degrabă cunoașterea practică, sunt simpatizanți ai democrației.

[3] Cf. Aristotle, *Politics*, 1289 b 4-5, Hackett Publishing Company, Indianapolis/ Cambridge, 1998, p. 103. Chiar dacă democrația este mai puțin deviantă decât tirania sau oligarhia, ea este, totuși, în vederile lui Aristotel, un regim decăzut.

[4] Cf. Carl Schimitt, *The Crisis of Parliamentary Democracy*, MIT Press, Cambridge, Massachusetts, 2000, p. 8.

[5] Cf. Paul Cartledge, *Democracy. A Life*, Oxford University Press, Oxford, 2016, p. 24.

În acest punct al analizei noastre putem insista asupra semnificației ideii de egalitate între cetățeni și a utilizării ei drept asumpție pentru adoptarea unui regim democratic (democrație directă la atenieni). Ceea ce reproșează Aristotel acestei asumpții este faptul de a nu fi realistă, de a permite unor cetățeni nepregătiți să obțină poziții de decizie pentru toți, adică să producă o guvernare suboptimală, chiar proastă, punând în pericol stabilitatea cetății. Asumpția poate fi interpretată însă și într-un sens contrar pornind de la punerea la îndoială a poziției aristoteliciene; în fond, acesta urmărea o conducere a cetății pe bază de merite, de virtuți relevante care să actualizeze cetatea conform cu sistemul său. Au existat cazuri în care competența nu a acoperit așteptările formulate față de ea. Și atunci ne putem întreba: ce anume legitimează conducerea unui cetățean de către un altul?[6] Răspunsul filosofului este competența; astăzi am spune abilitățile tehnocratice; răspunsul cetății, acela cu care nu este de acord Aristotel[7], este: îndreptățirea egală de a fi cetățean, indiferent de orice alt considerent; singurul criteriu care contează este acesta. Desigur, și acest răspuns, la fel ca acela al preferării competenților, are neajunsuri; să ne gândim numai la procesul lui Socrate și la votul majorității celor care și-au exprimat poziția; noi, astăzi, ne-am referi la această situație ca la un caz de dictatură a majorității.

Revenind la firul analizei noastre, să observăm că am clarificat predominanța la filosofii antici a poziției negative la adresa democrației. Această analiză ne-a permis să vedem felul în care un Aristotel sau un Platon interpretau realitatea democrației directe la Atena; ba chiar primul s-a preocupat să culeagă constituțiile a 158 de cetăți grecești, dintre care doar aceea a Atenei a ajuns până la noi. Chiar dacă vederile teoretice ale filosofilor întrețin o strânsă legătură cu realitatea democrației ateniene – de altminteri, acesta este rostul filosofiei –, ele nu exprimă mai puțin vederile autorilor. Direct spus, descrierea aristoteliciană, de exemplu, a democrației este strâns legată de realitățile cetății Atena, dar evaluarile sunt ale filosofului. Față de asemenea poziționări, teoretice totuși, istoricii contemporani nuanțează imaginea noastră despre democrația grecilor și, în general, despre aranjamentele constituționale ale acestora și formele de guvernare. Primul aspect asupra căruia ni se atrage atenția este acela că democrațiile grecilor s-au născut sub influența evoluției directe a evenimentelor, un rol special jucându-l luptele cu perșii, respectiv sub influența unor personalități excepționale, cum este cazul lui Pericle[8]. Drept urmare, democrația, chiar dacă directă și folosind aceleași modalități de ocupare a funcțiilor, îmbracă forma cetăților în care guvernează. Apoi, istoricii observă că există aproximativ 1000 de cetăți grecești în Elada și pe

[6] Atenție, vorbesc despre cetățeni; dacă ar fi vorba despre copii, lucrurile ar putea sta altfel.

[7] Aici Platon stă mai bine pentru că la el nu democrația este o formă de guvernare decăzută, ci ochlocrația.

[8] Cf. Johann P. Arnason, *Exploring the Greek Needle's Eye: Civilizational and Political Transformations*, in Johann P. Arnason *et al.* (eds.), *The Greek Polis and the Invention of Democracy*, Oxford, Wiley-Blackwell, 2013, p. 43.

țărmurile Mediteranei și Mării Negre. Constituțiile acestora sunt stabilite de către cetățeni ținând seamă de condiții istorice, economice, geografice chiar; în unele cazuri există reformatori, în altele (în colonii) constituțiile sunt adoptate după modelul cetății de origine. Astfel, aceste cetăți au regimuri diferite, democratice, tiranice, oligarhice etc.; mai mult, stările de fapt fac să se nască regimuri mixte (și ni se atrage atenția să nu confundăm aceste realități istorice cu propunerea aristoteliciană a unui model de cetate mixtă)[9].

Cea mai importantă observație care se poate face pe seama aranjamentelor democratice antice este aceea că ele priveau în egală măsură ceea ce astăzi am denumi cele trei puteri în stat. Este drept că separația nu era teoretizată în acel moment – aceasta va interveni la mai mult de 2000 de ani de la epoca de înflorire a democrației ateniene[10] –, chiar dacă prin natura funcționării cetății aceasta trebuia să aibă aceste funcții, trebuia să legifereze, să execute legile și să judece despre cum acestea sunt executate. Dacă suntem onești și privim situația cunoștințelor grecilor în mod neprevenit, avem motive să extindem aprecierea lui Whitehead care considera că toată filosofia occidentală reprezintă doar note de subsol la Platon; am arătat anterior că Aristotel este primul care se referă la domnia legii; se pot găsi multe situații în care grecii ne-au precedat sub raport cognitiv, un exemplu celebru este acela al lui Eratostene care susținea că pământul este rotund. În aceste condiții ne putem întreba cum de nu au meditat asupra separației puterilor în stat. Răspunsul este evident: exercitarea directă a puterii de către cetățeni – care (fie prin rotație, fie prin tragere la sorți) ajung în diverse funcțiuni executive, respectiv legiferează sau judecă în mod egal și direct[11] – asigură suficientă protecție în fața abuzurilor. Dacă gândim comparativ cu situația democrației moderne, înțelegem că – reprezentativă fiind aceasta – mecanismele de verificare și de echilibrare sunt necesare pentru a evita pe cât posibil exercitarea abuzivă a puterii, protejând astfel cetățenii. Este potrivit apoi să observăm că democrația directă, așa cum o practicau anticii, nu este în primul rând despre cunoaștere a sarcinilor și modalităților de realizare a acestora așa cum se desprinde din critica făcută de Aristotel democrației; filosoful socotește că cetățenii nu au suficiente cunoștiințe pentru a exercita puterea. Desigur, exercitarea puterii cere cunoștințe tehnice, cunoașterea legilor atunci când judeci, a consecințelor aplicării legilor atunci când le aplici pe acestea sau a implicațiilor deciziilor executive. Astăzi am dezvoltat un întreg aranjament – pe care îl voi descrie mai jos – pentru a conjuga reprezentarea și cunoștințele. Democrația directă le oferea grecilor o soluție cel puțin la fel de bună în condițiile în care cetățenii exercitau pozițiile respective, se familiarizau cu ele în timp și știau că aceste răspunderi le vor reveni o dată sau chiar de mai multe ori. Și au îndeplinit lungă vreme toate sarcinile democratice obținute fără remunerație,

[9] Cf. *ibidem*, p. 43.

[10] Cf. C.S. Montesquieu, *Despre spriritul legilor*, București, Editura Științifică, 1964, vol.1, p. 195–196.

[11] Cu excepțiile menționate pentru judecarea crimelor și a delictelor maritime.

Pericle fiind acela care a introdus plata pentru funcțiile publice în baza ideii că acestea sunt responsabilități care consumă timp și nu toți cetățenii au resursele necesare[12]; dar plata era mică, astfel încât să nu pericliteze responsabilitatea cetățenească. Așadar, democrația directă este în primul rând despre posibilitatea cetățeanului de a participa la decizii. Mai mult, democrația directă a atenienilor avea ca formă principală întâlnirea în agora[13], în piața publică în care atenienii discutau și luau decizii. Astfel, înaintea parlamentarismului englez, a observațiilor lui Carl Schimtt despre diferența dintre parlamentarism și democrație sau a lansării unor sintagme ca *democrație deliberativă*, *participativă* etc., atenienii veneau între cetățeni și vorbeau, argumentau[14] și abia apoi luau deciziile. Nu era exclus ca aceste decizii să nu fi fost cele mai bune, era posibil ca priceperea discursivă a retorilor sau a unor cetățeni obișnuiți să prevaleze asupra unor soluții mai bune, dar susținute prost. Însă democrația – ca de altfel niciun regim – nu este despre cele mai bune soluții în toate cazurile, ci despre legătura dintre individ și comunitate, despre participare și responsabilitate și despre posibilitatea corectării erorilor, a optimizării, a învățării exercițiului puterii; din acest punct de vedere care contează, democrația este superioară oricărui alt regim. Că așa stau lucrurile o dovedește încă o dată felul în care argumentează Socrate refuzul propunerii lui Criton de a-și salva viața plecând din Atena: Socrate amintește că vreme de 70 ani i-a fost bine în Atena și ar fi nepotrivit să plece atunci când decizia cetății nu îi este favorabilă[15]. Așadar, democrația este despre o comunitate cu istorie, o comunitate care este ea subiectul istoriei, nu individul după cum am atras deja atenția.

Există astăzi printre istorici încercări de a rafina lucrurile, de a arăta că, totuși, libertatea, așa cum o concepem acum, își are originile în Grecia[16]. Desigur, la analiza de detaliu ideea poate fi susținută, dar ceea ce contează este faptul că distincția făcută de Isaiah Berlin între libertatea negativă, garanția de a acționa neîngrădit, și libertatea pozitivă, resursele pe care le ai pentru a acționa[17], este încă esențială pentru a stabili diferența dintre felul în care gândim astăzi despre libertate și felul în care gândeau grecii. În fond, Berlin, făcând această distincție, se face ecoul aceleia pe care o făcea deja Benjamin Constant între libertatea modernilor, acțiunea neîngrădită în sfera privată, și libertatea anticilor, participarea la viața cetății[18]. Sigur, distincția nu este atât de abruptă cum este trasată de către Constant; o sferă privată există și la greci, iar pe această linie istoricii pot rafina, însă esența lucrurilor rămâne aceea că grecul este

[12] Cf. Paul Cartledge, *op. cit*., p. 117–118.

[13] Termenul vine chiar de la verbul *agorein*, a vorbi.

[14] Este drept că uneori pozițiile erau reprezentate fie direct, fie prin discursuri scrise (ca în cazul lui Isocrate) ale unor retori; tehnicizarea este la lucru.

[15] Cf. R.K. Sinclair, *Democracy and Participation in Athens*, Cambridge, Cambridge University Press, 1993, p. 49.

[16] Cf. Cynthia Farrar, *Power to the People*, in Kurt A. Raaflaub *et al*. (eds.), *op. cit*., p. 187.

[17] Cf. C. Fred Alford, *Freedom*, în George Thomas Kurian (ed.), *The Encyclopedia of Political Science*, CQ Press, Washington, 2011, p. 616.

[18] Cf. *ibidem*, p. 616.

mult mai interesat decât modernul de cetate, văzându-și destinul împlinit în aceasta. Vedem acum că Aristotel își modelează sistemul încercând să țină seama de realitățile cetății grecești. Un alt aspect important pentru funcționarea democrației directe este dimensiunea cetății, numărul cetățenilor; despre aceste aspecte au scris și Platon și Aristotel, dar este remarcabil faptul că regimul democratic a fost fezabil, a funcționat în multe cetăți grecești, uneori o perioadă lungă de timp. Aceasta înseamnă că numărul cetățenilor trebuie să fi fost limitat. Despre Atena nu există consens în privința numărului cetățenilor; pe seama mărimii *agora*, a numărului de *ostraka*[19] găsite pe locul pieții publice, a numărului participanților la diverse decizii (atât cât a putut fi reconstituit din scrieri), cea mai probabilă cifră a cetățenilor este de 30.000. Aceștia sunt persoane care întrețineau numeroase și profunde relații în cadrul cetății, dar și în nume propriu; fiecare își cunoștea responsabilitățile – participare la război, plata nevoilor sociale etc. – și știa care sunt limitele acțiunii sale, care îi este libertatea. Imaginea democrației ateniene este pozitivă până astăzi tocmai datorită acestor caracteristici ale ei; caracteristici care din punctul nostru de vedere sunt calificabile drept conservatoare; să ne gândim numai la cât de dificil era să devii cetățean atenian, din moment ce stagiritul Aristotel este toată viața la Atena un metec, un străin căruia i s-a permis să stea în cetate. Ultimul aspect pe care trebuie să-l avem în vedere este acela că democrația directă a grecilor, la fel ca a noastră, se bazează pe cetățeni, pe egalitatea acestora; diferența majoră între democrația noastră și aceea a grecilor este că, în cetățile lor, numărul cetățenilor era foarte mic față de acela al tuturor locuitorilor cetății. Din păcate, nici măcar pentru Atena nu există consens asupra acestui din urmă număr. Se avansează cifre între trei sute de mii și un milion de locuitori[20]. Oricum ar sta lucrurile, nu există un raport mai mare de 1 la 10 între cetățeni și locuitori. Dintr-un punct de vedere, acela al omogenității celor care decid, cetățenii, situația cetăților grecești se prezintă mai bine decât aceea a cetății moderne. Există o omogenitate mai mare a unui număr mic de cetățeni și un risc mai scăzut ca printre cetățeni să apară elemente heterogene care ar trebui eliminate dacă se urmărește menținerea regimului democratic în afara unor riscuri pentru cetate. Dar, dintr-un alt punct de vedere, acela al uriașului număr al celor excluși de la decizie, cetatea greacă nu se află într-o poziție de invidiat. Această situație derivă din concepția despre oameni a grecilor, una pe care o reflectă și filosofii. Exemplar este tot Aristotel care, în pofida poziției sale de metec la Atena, susține că sclavii nu se pot conduce singuri, la fel copiii și femeile; prin urmare, vocația cetățeniei o au bărbații maturi care sunt greci și născuți în cetatea respectivă[21]. Aspectul cetățeniei este stabilit prin chiar natura individului; există diferență ontologică între indivizi; în

[19] Bucăți de scoică pe care cetățenii își scriau deciziile; de regulă, numărul de ani pentru care unii dintre ei erau condamnați la exil.

[20] Cf. Paul Cartledge, *Democracy A Life*, ed. cit., p. 89.

[21] Cf. Aristotle, *Politics*, 1306 b 20-21, ed. cit., p. 149. A se observa că Aristotel, introducând distincția între democrație drept conducere de către masă după bunul ei plac și conducerea majorității cu respectul legii, intuiește soluția modernă a limitării riscului tiraniei majorității prin domnia legii.

baza acesteia unele persoane sunt greci, altele barbari, unele persoane sunt bărbați, altele femei etc.

Acestea sunt principalele caracteristici ale democrației directe, așa cum a funcționat ea la Atena și cum a fost interpretată de către filosofi în epocă. Pe seama acestor caracteristici, încerc să stabilesc care era în epocă angajamentul pentru democrație și măsura în care democrația directă era legitimată prin asumpții metafizice. În ce privește angajamentul față de democrație, situația acestuia nu era atât de consolidată pe cât este astăzi față de democrația reprezentativă. Mai întâi, filosofii care cunoșteau bine democrațiile reale din cetățile grecești aveau rezerve față de capacitatea cetățenilor de a conduce în mod egal cetatea. Această stare de lucru este surprinzătoare dacă ne gândim că același Aristotel aducea această critică democrației, dar tot el legitima egalitatea ontologică a bărbaților greci, afirmându-le superioritatea față de barbari, femei, sclavi, copii. Explicația se află tot în sistemul său, în actualizarea diferită a virtuților și în ierarhia acestora. În fond, Aristotel păstrează de la Platon ideea superiorității virtuților intelectuale. În viața reală, printre atenieni, de exemplu, democrația se bucură de un mult mai temeinic angajament din partea cetățenilor, dar nici în acest caz angajamentul nu este exclusiv; mulți dintre atenieni susțin aristocrația, în particular, remarcabilii lor filosofi, alții susțin chiar tirania și însăși cea mai importantă figură a democrației ateniene, Pericle, este un aristocrat. Dar, prin comparație cu alte regimuri pe care le-a cunoscut Atena, democrația este aceea care a găsit cel mai temeinic sprijin printre cetățeni. De altminteri, acesta este motivul pentru care democrația atenian ă este privită cu atâta respect și acum, ea contribuind în mod indiscutabil prin prestigiul său la consolidarea democrației astăzi și a angajamentului nostru pentru aceasta. În ce privește legitimarea democrației ateniene prin adoptarea unor asumpții metafizice trebuie ținut seamă nu numai de susțineri cum sunt acelea ale lui Aristotel despre superioritatea ontologică a bărbatului grec, liber, parte a unei cetăți drept cetățean – este limpede că aceste susțineri au caracter metafizic, sunt standarde pe care trebuie să le atingă cetățeanul grec conform sistemului filosofic aristotelician –, dar și de realitatea cetății ateniene. Atena democratică este aceea de la jumătatea secolului V î.Ch., este Atena în care, deși Ephialtes și Pericle păstrează împărțirea soloniană a cetățenilor în patru categorii după venituri și răspunderile specifice care le reveneau, aceștia au deschis toate pozițiile în cetate în chip egal pentru toți cetățenii[22]; de altminteri, chiar și anterior, participarea la cel mai important for de decizie, Ecclesia, Adunarea cetățenilor care avea loc în Agora, era deschisă tuturor cetățenilor. Această deschidere a poziților în cetate către oricare dintre cetățeni nu putea avea loc fără asumpția că, oricât de diferiți ar fi din alte puncte de vedere, cetățenii atenieni sunt egali din punctul de vedere relevant, acela al capacității de a decide pentru cetate, adică pentru oricare dintre

[22] Cf. Robert W. Wallace, *Revolutions and a New Order in Solonian Athens and Archaic Greece*, in Kurt A. Raaflaub *et al*. (eds.), *op. cit*., pp. 80–81.

cetățeni. Această asumpție are în mod neîndoielnic o încărcătură metafizică, este o calitate atribuită oricărui cetățean prin natura sa de cetățean, fără de care democrația atenianã nu ar funcționa. Dar trebuie de asemenea să observăm că această egalitate revine doar unora dintre membrii comunității: bărbaților liberi, maturi, născuți în comunitatea respectivă. Astfel, această restricție diferențiază la nivelul asumpției metafizice despre egalitatea cetățenilor între antici și moderni, la aceștia din urmă asumpția metafizică având o aplicare mult mai largă. Aspectul metafizic în ambele cazuri este acela al asumării egalității cetățenilor; oricât de surprinzător pare, la greci acest aspect metafizic este ponderat de limitări factuale: sex, vârstă, loc al nașterii, stare socială; la moderni, sub impactul creștinismului – după Pavel diferențele factuale devin irelevante întrucât toți suntem creați după chipul lui Dumnezeu –, aceste limitări devin irelevante.

III. LA MODERNI

Analiza situației democrației directe grecești, făcută în principal pe cazul Atenei, ne-a permis să observăm nu numai că ea influențează pozițiile noastre de astăzi despre democrație sau că, pentru a funcționa, au fost necesare asumpții metafizice, ci și că regimul democratic în cetatea atenianã se referea la toate aspectele puterii – adoptarea legilor, punerea lor în execuție și evaluarea modului în care sunt respectate. Acest ultim aspect este deosebit de important atunci când analizăm democrația modernă întrucât el nu este menționat în analizele de profil. Absența analizelor pe această temă este, de regulă, suplinită de insistentele discuții asupra diferențelor dintre democrația directă și cea reprezentativă în materie de reprezentare[23]. Când analizăm democrația modernă, este potrivit să arătăm că există o asemănare importantă cu democrația grecilor, anume că, în pofida importanței teoretizărilor conceptului sau a influențelor între țările cu regim democratic, și democrația reprezentativă modernă îmbracă un caracter particular, un specific al fiecărei țări[24].

Am arătat anterior că domnia legii, statul de drept trebuie înțelese în contextul în care funcționează, anume în interacțiunile lor cu democrația, cu separația puterilor etc. Se înțelege că lucrurile stau la fel și pentru democrație, a cărei stare depinde de situația domniei legii, a separației puterilor etc. În pofida acestei diversități, există anumite trăsături comune regimului democratic reprezentativ oriunde ar fi el întrupat. De altminteri, în absența acestora, nici nu ar fi posibile evaluarile periodice ale stării democrației în țările planetei pe care le fac organizații neguvernamentale cum este Freedom House. Aceste trăsături comune

[23] Cf. Hanna Pitkin, *The Concept of Reprezentation*, University of California Press, Berkeley, 1972, p. 209–210.

[24] Cf. Frank Hendriks, *Vital Democracy. A Theory of Democracy in Action*, Oxford, Oxford University Press, 2010, pp.176–177.

sunt menționate aproape de toți autorii și fac ele însele obiectul dimensiunilor care sunt măsurate în aceste evaluări. Astfel, pentru ca un regim să fie democratic, în țara respectivă trebuie să existe un pluralism al partidelor, adică libertatea ca diferitele curente politice să se agrege, să se exprime și astfel să exprime voința celor în numele cărora vorbesc și să aibă în mod egal vocația ajungerii la putere; trebuie ca partidele să aibă în chip egal acces la alegători în mass media, în mod direct etc.; pentru ca partidele să exprime voința cetățenilor este necesar ca preferințele acestora să fie exprimate prin vot liber, secret și universal, adică fiecare cetățean, în baza suveranității sale, trebuie să își poată exprima interesele în mod egal cu ceilalți; exprimarea voinței fiecăruia se face prin alegeri deschise în mod egal tuturor cetățenilor, alegeri care se țin periodic, de regulă la patru sau cinci ani; pentru ca o democrație reprezentativă să fie considerată consolidată trebuie să fi avut deja loc una sau mai multe schimbări periodice ale puterii[25].

De multe ori autorii, descriind aceste trăsături, menționează că alegerile sunt deschise cetățenilor majori. În mod intenționat nu am menționat acest aspect, întrucât analiza pe care o fac democrației este una a punctelor ei sensibile, iar din această perspectivă aspectul menționat nu se află printre cele mai relevante, deși vârsta accesului la vot se consideră în literatură și printre politicieni că poate influența rezultatele votului. Consider că aspectul cel mai important, acela care se vede foarte bine și din conceptul democrației reprezentative, ale cărui note tocmai le-am exprimat, și se vede încă mai bine pe fundalul considerațiilor despre democrație la greci, este acela că astăzi, când vorbim despre democrație, ne gândim în mod direct, exclusiv la puterea legislativă și doar în mod indirect la puterea executivă și aproape deloc la puterea judecătorească.

Așa cum suntem obișnuiți din opiniile dominante ale specialiștilor, aranjamentele constituționale prin care se separă puterile în stat sunt menite să preîntâmpine abuzul oricăreia dintre puteri în dauna celorlalte și în dauna cetățenilor[26]. Când vorbim despre separarea puterilor în stat, trebuie totuși să avem în vedere care este originea puterii fiecăreia dintre cele trei puteri în stat. În aranjamentele noastre constituționale, puterea care are cea mai mare îndreptățire, legitimitate, este puterea legislativă; reprezentanții cetățenilor discută în parlament (după cum spune chiar numele acestuia, *parler*) asupra felului în care trebuie reglementate prin legi treburile cetății. În aceleași aranjamente, tot parlamentul este acela care decide cu majoritatea voturilor reprezentanților cetățenilor să împuternicească un guvern, un organ executiv, care, în administrarea legilor, să realizeze politicile publice, în primul rând să stabilească fiscalitatea, respectiv cheltuirea fondurilor adunate la buget. Legitimitatea guvernului nu este directă, așa cum este aceea a parlamentului, ci este derivată de la legitimitatea acestuia. Esența legitimității guvernului este aceea că el îndeplinește programul electoral – transformat în program de guvernare – al partidului sau coaliției care are

[25] Cf. Charles Tilly, *Democracy*, Cambridge, Cambridge University Press, 2007, p. 8.

[26] Conform C.S. Montesquieu, *op. cit*., pp. 195–196. Este semnificativ faptul că Montesquieu introduce discuția despre separarea puterilor în stat în capitolul dedicat orânduirii de stat a Angliei.

majoritate în parlament. Aceleași aranjamente constituționale instituie puterea judecătorească și stabilesc modul în care aceasta funcționează, de la desemnarea judecătorilor și până la obligația acestora de a judeca după lege și propria conștiință, aflați fiind sub protecția independenței și inamovibilității. În cazul puterii judecătorești, legitimitatea nu mai este nici măcar indirectă; așa cum sunt desemnați judecătorii, legătura lor cu suveranitatea cetățenilor trebuie să fie de altă natură decât în cazul legislativului și chiar a executivului. În locul unei legitimări *ante hoc*, poate interveni una *post hoc* care poate lua forme diverse și, eventual, măsurabile: satisfacția cetățenilor cu rezultatele funcționării puterii judecătorești (evaluabilă, în cazul Europei, după numărul de cazuri în lucru la Curtea Europeană a Drepturilor Omului), înființarea unor organizații care să verifice funcționarea puterii judecătorești (de exemplu, inspecția judiciară). Trebuie spus că sistemul democratic din S.U.A. este cel mai apropiat de a satisface exigența legitimării de către cetățeni a fiecăreia dintre puterile în stat, deoarece nu numai legislativul este ales, ci și șeful executivului, președintele, care își formează un cabinet și chiar o parte dintre judecători[27].

Această diferență fundamentală dintre democrația directă a grecilor și democrația reprezentativă modernă merita evidențiată pentru că ideea de reprezentare este principalul calificativ al democrației moderne, principala caracteristică prin care aceasta diferă de democrația directă a grecilor. Analizând democrația grecilor, constatăm că o cerință fundamentală pentru ca ea să fie posibilă este limitarea dimensiunilor cetății; în condițiile statelor moderne cu un mare număr de cetățeni, democrația directă nu mai este fezabilă[28]; atunci este firesc să se recurgă la democrație reprezentativă, iar acest recurs înseamnă o legitimare în cea mai mare măsură posibilă a celor trei puteri, a celor care le exercită, de către cetățeni, ca reprezentanți ai lor.

Analiza stării reprezentării în cazul puterilor în stat a ocazionat exemplificarea cu aranjamentele care încorporează cea mai serioasă respectare a principiului reprezentării în S.U.A.; se poate pune întrebarea de ce nu a fost menționat și exemplul Angliei de unde, orice s-ar spune, coloniștii americani s-au inspirat. Răspunsul ne atrage atenția asupra unei dificultăți conceptuale care este, de regulă, la fel de ocolită ca aceea la care tocmai m-am referit, legitimarea puterilor. Spre deosebire de S.U.A., Anglia are o legitimare directă a parlamentului, una indirectă a guvernului și o anumită legitimare directă pentru judecătorii de pace[29]. Dacă guvernul sau, cel puțin, primul ministru ar fi fost ales direct, atunci aveam un

[27] Cf. Ian Loveland, *Constitutional Law, Administrative Law and Human Rights*, Oxford, Oxford University Press, 2012, p. 21.

[28] Chiar cantoanele elvețiene au renunțat la referendum – care este o instituție a democrației directe – pentru cazuri cum sunt validările obținerii cetățeniei elvețiene sub motivul că dimensiunile cantonului sunt prea mari pentru ca solicitanții să fie cunoscuți de toți cetățenii.

[29] Cf. Neil Parpworth, *Constitutional and Administrative Law*, Oxford, Oxford University Press, 2012, pp.71–72.

exemplu la fel de bun ca acela din S.U.A. Problema cu regimul din Marea Britanie este aceea că la întrebările: este Marea Britanie o monarhie constituțională? Răspunsul este afirmativ; este Marea Britanie o democrație? Răspunsul este de asemenea afirmativ. Atunci apare o altă întrebare: ce fel de regim este în Marea Britanie sau în alte țări europene în care există aceeași situație? Răspunsul cel mai probabil este acesta: monarhul domnește, dar nu guvernează, de unde se înțelege că mecanismul reprezentării și legitimitatea dobândită prin acesta funcționează pentru parlament, pentru guvern și pentru justiție, de unde urmează că monarhul este mai degrabă o instituție simbolică pentru care funcționează cel mult o legitimitate *post hoc* furnizată de cetățeni (de exemplu, de aceia care se înghesuie să-l ovaționeze pe monarh la întronare) și medievala legitimare de către divinitate[30]. Nu este locul aici să intrăm într-o analiză detaliată; merită reținut că asemenea regimuri sunt mai degrabă mixte și că este dezirabil ca, atunci când tratăm despre democrația modernă, să fim atenți la asemenea nuanțe[31].

Am evidențiat două probleme importante, care sunt de regulă neglijate: înțelegerea democratică a tuturor celor trei puteri, respectiv existența unor regimuri care sunt mixte și care fac necesară tratarea analitică, atentă a conceptului de democrație reprezentativă. Acum vreau să îmi îndrept atenția către două probleme la fel de serioase, dar care sunt mai frecvent tratate în literatură. În primul rând, este vorba despre faptul că, atunci când se stabilesc aranjamentele constituționale într-un stat, trebuie să se țină seamă în mod riguros de relațiile care se nasc în funcționarea democrației, domniei legii, separației puterilor. Din dorința de a asigura o temeinică respectare a domniei legii, este posibil ca anumite aranjamente constituționale să asigure o poziție care exclude orice control al judecătorilor. În special, în condițiile în care aceștia nu se bucură de alegerea democratică de către cetățeni, iar legitimarea lor este *post hoc* prin rezultatele activității pe care o depun, excluderea controlului și a reponsabilității judecătorilor poate deveni un pericol pentru democrație și chiar pentru domnia legii[32]. Am arătat deja că activitatea puterii judecătorești este politică în sensul că este o putere în stat, în cetate; de asemenea, am arătat că judecătorul trebuie să fie independent față de orice presiuni sau angajamente politice în sens partinic, iar mijlocul clasic de asigurare a independenței este inamovibilitatea, împreună cu supunerea numai față de lege și de conștiința proprie. Acum, tratând despre democrație, trebuie subliniat – întrucât și judecătorul este failibil – că membrii puterii judecătorești nu se pot erija în persoane deasupra reprezentării democratice și a prevederilor legale. Este motivul pentru care, în orice aranjament democratic cu domnia legii, exercitarea puterii judecătorești trebuie controlată, așa cum este controlat orice reprezentant ales (de

[30] Tradiția este romană, a legitimării de către Senat, popor și zei.

[31] Lucrările de drept constituțional englez au un capitol consacrat privilegiului monarhiei.

[32] Cf. John Ferejohn, Pasquale Pasquino, *Rule of Democracy and Rule of Law*, in J. M. Maravall, A. Przeworski (eds.), *Democracy and the Rule of Law*, Cambridge, Cambridge University Press, 2003, pp. 243–244.

regulă, există mecanisme prin care un parlamentar și chiar și un președinte pot fi revocați). Pe scurt, puterea judecătorească este parte a mecanismului democratic și, în acest sens, cetățenii ar trebui să aleagă judecători, după cum ar trebui să existe mecanisme prin care cetățenii să-i revoce sau să nu îi mai aleagă[33].

În al doilea rând, este vorba despre faptul că i s-a reproșat regimului democratic care funcționează pe baza regulii majorității că majoritatea se poate manifesta tiranic[34]; la prima vedere, reproșul pare îndreptățit. În socialismul real, regimul pretindea că este unul de democrație populară, adică unul care funcționa fie fără pluralismul de partide, fie cu un partid conducător, partid care exprima voința întregului popor sau a marii sale majorități și altele de formă; în mod clar, această democrație populară era de fapt tiranie, din moment ce caracteristicile constitutive ale democrației reprezentative lipseau. Nu acesta este cazul care ne interesează. Poate fi supusă întrebării situația în care o majoritate a cetățenilor – de exemplu, din motive economice – votează cu stânga și majoritatea rezultată din alegeri ia măsuri hotărâte de stânga. O asemenea politică de stânga nu poate fi tratată drept tiranie a majorității pentru două motive care funcționează independent. Unul dintre ele este conținut chiar în definiția democrației, anume faptul că alegerile sunt periodice, iar majoritățile se schimbă și, odată cu ele, se schimbă și politicile; dacă nu s-ar mai organiza alegeri, nu ar mai fi vorba despre o democrație, ci pur și simplu despre o tiranie; așa că, prin definiția ei, democrația refuză să devină tiranică. Cealaltă protecție pe care o are democrația în fața riscului de a deveni tiranie a majorității este aceea că democrația reprezentativă lucrează într-un complex de relații cu domnia legii, cu separația puterilor etc. În acest sens, domnia legii, așa cum este exprimată în prevederile constituționale, stabilește care sunt demarcațiile între sfera privată a indivizilor și sfera publică în care se poate decide prin democrație reprezentativă. Regimul politic democratic nu poate decide să încalce drepturile negative – viață, libertate, proprietate – ale indivizilor; el poate decide asupra unor politici publice cum sunt sănătatea, apărarea, fiscalitatea etc. Este drept, unele dintre acestea (de exemplu, fiscalitatea) interferează cu drepturile negative, cu sfera privată a cetățeanului, dar în condițiile constituțiilor moderne nu există riscul tiraniei majorității, chiar dacă în respectivele documente sunt prevăzute, de exemplu, exproprieri pentru cauză de interes public[35].

[33] Nu ar trebui să ne surprindă faptul că puterea judecătorească are cea mai fragilă legitimare democratică, iar puterea legislativă pe cea mai puternică, dacă ne gândim la faptul că, dincoace de teorie, puterile în statul de drept cu democrație liberală sunt, totuși, moștenitoarele unei evoluții de sute de ani în care încă se vorbește despre domenii și ministere regaliene (apărare, interne, justiție).

[34] Cf. Friedrich A. Hayek, *The Constitution of Liberty*, Chicago, University of Chicago Press, 1978, pp. 55–56.

[35] De exemplu, Constituția României din 1866 prevede la articolul 19 o strictă limitare a exproprierilor pentru cauză de utilitate publică la comunicații, salubritate și apărare. Cf. Constituția României din 1866, în https://www.cdep.ro/pls/legis/legis_pck.htp_act_text?idt=37755. Prin comparație, Constituția din 2003 nu mai prevede limitări ale exproprierii pentru cauză de utilitate publică. Cf. Constituția României 2003, în https://www.cdep.ro/pls/dic/site2015.page?den=act2_2&par1=0&idl=1.

O situație asemănătoare merită atenție. Este vorba despre faptul că, în competiția electorală, partidele sunt tentate, pentru a colecta voturi, să se îndrepte cu programele electorale către centrul politic, știut fiind că, în acord cu o distribuție de tip Gauss, cei mai mulți dintre electori se situează în jurul centrului politic[36]. Această evoluție, care este una naturală, a partidelor politice are două consecințe importante. Prima consecință constă în aceea că distincția dintre stânga și dreapta politică se estompează tot mai mult, iar aceasta produce efecte în privința reprezentării: cetățenii se aproprie pe baza unor interese fundamentale, alte interese, însă, eventual secundare, rămânând nereprezentate. A doua consecință este legată de prima și se referă la faptul că eventuala preferință pentru unul sau altul dintre partide devine tot mai mult o problema tehnică și nu una politică: în speță, care anume dintre partide, tehnic, dovedește o mai mare aptitudine de a satisface alegerile cetățenilor. Trebuie spus că această evoluție, chiar dacă la prima vedere este una dintre cauzele pentru irelevanța sporită a distincției stânga/dreapta, nu este neapărat negativă pentru democrația reprezentativă; la urma urmelor, esențială este agregarea și reprezentarea intereselor, nu neapărat distribuirea lor după opoziția stânga/dreapta.

Analizând democrația modernă, am subliniat că depozitarul suveranității este cetățeanul și că puterea în stat este legitimată prin aceea că este reprezentanta deținătorului suveranității. Mecanismul reprezentării presupune faptul că interesele variate ale cetățenilor prezintă anumite suprapuneri, astfel încât pot fi agregate tocmai în scopul reprezentării. În mod clasic, purtătoarele reprezentării sunt partidele, fiecare exprimând o anumită grupare de interese. Astfel, în mod tradițional, partidele de dreapta sunt acelea care susțin o fiscalitate și cheltuieli sociale reduse, piață liberă, reducere a funcțiilor statului etc.; iar cele de stânga, fiscalitate și cheltuieli sociale sporite, reglementare, sporire a funcțiilor statelor. Agregarea prin vot a intereselor cetățenilor are loc pe seama unor programe electorale propuse de partide, dintre care acela al partidului care obține majoritatea se va transforma în program de guvernare. Elementul pe care vreau să îl subliniez este acela că, prin acest mecanism, se stabilește un contract între alegători și reprezentanții lor: când își dau votul, cetățenii îndeplinesc partea lor de contract; cei care ajung la guvernare trebuie să respecte și ei partea lor de contract, așa cum apare în programul electoral.

În cele de mai sus, am evidențiat modul cum este definită democrația și câteva dintre problemele care sunt asociate definiției și aplicării acesteia: includerea în definiția democrației doar a puterii legislative; scoaterea puterii judecătorești în afara legitimării democratice; problema tiraniei majorității; problema unui regim democratic mixt; problema grupării la centrul politic. Pentru fiecare dintre aceste probleme am făcut o scurtă analiză și am indicat o direcție de soluție. Reamintesc

[36] Cf. Anthony Downs, *An Economic Theory of Democracy*, Harper and Row Publishers, New York, 1957, p. 118.

aici pe scurt care sunt aceste direcții de soluționare în ordinea în care am formulat problemele: extinderea legitimării democratice a puterii în stat la toate cele trei puteri, după exemplul constituției americane; stabilirea de aranjamente constituționale pentru verificarea activității și asumarea responsabilității de către puterea judecătorească; stabilirea clară, prin domnia legii, a separației dintre sfera privată și cea publică și limitarea deciziei democratice prin exigența constituțională de respectare a drepturilor negative ale omului; recunoașterea teoretică a existenței unor regimuri democratice mixte din cauza tradițiilor monarhiste ale anumitor țări și solicitarea deciziei cetățenilor pentru perpetuarea acestor regimuri mixte sau pentru schimbarea lor; atâta timp cât deplasarea spre centru a alegătorilor este un fapt inevitabil, situația trebuie conștientizată și poate fi chiar benefică pentru că cere o mai bună precizare a programelor electorale, chiar dacă acestea nu mai sunt organizate după clivajul stânga-dreapta.

Ultima problemă pe care am semnalat-o înaintea acestei scurte recapitulări privește însăși esența democrației reprezentative pe care am descris-o sub forma unui contract între deținătorul suveranității, cetățeanul, și cel care exercită această suveranitate, reprezentantul. În teoriile politice și sociale, acest contract este prezentat adeseori ca relație între principal (posesorul suveranității) și agent (reprezentantul, actorul acestei suveranități)[37]. În democrația directă, multe dintre decizii nu se iau pe seama unui astfel de contract, pentru că fiecare cetățean are posibilitatea de a fi decident și de a contribui în mod nemijlocit la conturarea unei majorități, adică a unei decizii. Trebuie recunoscut că și în democrația directă există anumite decizii care se iau pe baza unei forme de contract. Dar, pe de o parte, acestea nu sunt atât de numeroase încât să dea esența respectivei democrații, iar, pe de altă parte, reprezentanții fiind stabiliți prin tragere la sorți sau prin rotație, riscurile ca aceștia să încalce contractul cu restul cetățenilor nu există, pentru că toți știu că deciziile luate de un reprezentant reflectă interesele grupului său. În condițiile unor state cu o populație numeroasă, cu un mare număr de cetățeni, deciziile directe nu mai sunt posibile, după cum nici reprezentarea spontană a intereselor unui grup nu mai este probabil să se realizeze. În acest caz, intervine reprezentarea despre care vorbeam și contractul dintre cetățean și reprezentant. Executarea contractului revine celor două părți; pentru ca reprezentarea să fie viabilă, trebuie îndeplinite două activități care să-și corespundă: alegerea reprezentantului, respectiv realizarea politicilor așteptate de către votanți.

Aceste două seturi de activități sunt puternic tehnicizate; aici sunt enunțate doar câteva idei pe care le consider utile pentru înțelegerea naturii contractului dintre cele două părți și a modului în care el ar putea fi făcut funcțional dacă se întâmplă să derapeze. În context, merită spus că democrația modernă, așa cum este ea gândită la nivel teoretic, are toate șansele unei bune funcționări. În ordine temporală, alegerile, desemnarea reprezentanților au loc mai întâi. Depozitarii

[37] Cf. Jeff Worsham, *Principal-agent Theory*, in George Kurian (ed.), *op. cit*., p. 1352.

suveranității, cetățenii, îi împuternicesc pe reprezentanți pentru ca aceștia să-și poată satisface partea de contract la o dată viitoare. Este aceasta un act de mare încredere, dar, în acord cu amintita definiție a democrației, aranjamentele instituționale ale contractului prevăd că, în cazul în care reprezentanții nu își îndeplinesc partea de contract, nu vor mai fi aleși la viitoarele cicluri electorale. Cum anume se desfășoară concret lucrurile depinde de numeroși factori. Un rol important îl au tradiția democratică a țărilor respective, participarea cetățenilor, mass media etc. Dar, cele mai importante sunt partidele, sistemele electorale, respectiv ciclul politicilor publice. Partidele și viața lor influențează atât alegerea reprezentanților, cât și politicile publice realizate. Sistemele electorale sunt modalitățile tehnice prin care sunt aleși de către votanți reprezentanții acestora. Importante sunt aspecte ca: mărimea și natura circumscripțiilor (la nivel de localitate, de județ, de țară; cu un singur ales, cu mai mulți), natura candidaturilor (independent, listă de partid etc.), existența sau nu a unui prag electoral și cuantumul acestuia etc. Dintre numeroasele aspecte care caracterizează un sistem electoral[38], în contextul prezentei analize interesează acela care poate consolida relația contractuală dintre votanți și reprezentanți. Este vorba despre faptul că votul pe liste de partid în circumscripții mari, chiar la nivel național, cum se întâmplă în cazul alegerilor pentru Parlamentul Uniunii Europene, responsabilizează partidele și omogenizează interesele alegătorilor. Un ales independent sau chiar membru al unui partid în cadrul unor alegeri uninominale, fie nu are un partid față de care să fie responsabil ca organizație durabilă (cazul alesului independent), fie, deși aparține unui partid, întrucât a câștigat uninominal alegerile, relația sa cu partidul este înclinată în favoarea alesului, adică este mai greu de responsabilizat de către partid. Prin opoziție, un ales pe liste de partid este responsabil nu numai în fața cetățenilor care ar putea să nu-l mai voteze, ci și în fața partidului care, la rândul lui, ca organizație durabilă, ar trebui să fie responsabil în fața alegătorilor. În mod regretabil, în practică, în acest punct poate apărea conflictul dintre interesele partidului și acelea ale alegătorilor. Criteriul care ar trebui să funcționeze este cel al programului electoral. Cetățeanul a dat votul pentru un anumit program electoral. În cazul victoriei, programul electoral devine program de guvernare. Aici există riscul unei prime fracturi[39]. Chiar dacă această fractură nu este mare, îndeplinirea celeilalte activități pe care se bazează contractul dintre alegători și aleși, guvernarea, politicile publice adoptate, este supusă unui al doilea risc major, și anume nerespectarea atât a programului de guvernare, cât și mai ales a celui electoral.

[38] Cf. Nils-Christian Bormann, Matt Golder, „Democratic Electoral Systems Around the World, 1946–2011", in *Electoral Studies* 32 (2013), pp. 360–369, p. 362. Figura nr. 2 și explicațiile asociate sunt deosebit de utile pentru înțelegerea sistemelor electorale și a modului în care acestea pot influența, uneori substanțial, rezultatele alegerilor, adică reprezentarea.

[39] Mult prea des mass media se fac expresia ideii că programul electoral este una și cel de guvernare cu totul alta.

Ciclul politicilor publice este un instrument la fel de tehnic și de complicat precum este sistemul electoral. Probabil cea mai importantă fază a acestui ciclu este stabilirea agendei[40]: ce anume își propune guvernul să facă cu banii colectați. Dacă ar fi vorba despre realizarea strictă a contractului, atunci agenda publică, adică ce are de făcut guvernul, ar trebui să reflecte în totalitate programul electoral; aleșii au primit puterea întreagă, atunci trebuie să livreze în întregime ce au promis. Dar lucrurile nu se întâmplă aproape niciodată astfel și aceasta pentru motivul întemeiat că realizarea contractului stabilit este un proces temporal, or, la scara unei națiuni, în luni și chiar ani de zile, foarte multe lucruri se schimbă și programul electoral, chiar dacă a fost convertit ca atare în program de guvernare, nu mai poate fi nicidecum realizat în toate amănuntele sale, nici măcar în toate liniile sale importante. Reprezentanții nu vor ezita să se prevaleze de acest aspect în cazul în care li se reproșează că nu-și respectă partea de contract. A doua fază a ciclului politicii publice este formularea acesteia[41]. Acesta este momentul cel mai important specific democrației reprezentative în care își poate face apariția tehnicianul. Dacă punerea pe agendă rezultă dintr-un melanj de presiuni ale opiniei publice, intervenții ale mass media și, mai ales, interese ale politicienilor, odată ce politica publică trebuie formulată în termeni de resurse, etape etc., într-un stat modern este inevitabil să intervină specialiștii, tehnicienii. Acest aspect tehnic al politicii publice este o nouă ocazie pentru politician de a sublinia cât de dificil este să realizeze promisiunile electorale. Odată formulată politica publică, al treilea moment al ciclului este acela al deciziei[42]; cu excepția unor situații de urgență care impun o anumită politică publică, decizia este apanajul politicienilor. Așa cum cea de-a patra fază – implementarea[43] – revine aproape în totalitate tehnicienilor, specialiștilor în domeniul respectiv. La rigoare, politicianul poate invoca drept cauză a eșecului unei politici publice sau chiar a nerealizării ei absența competențelor specifice[44]. Ultimul moment al ciclului politicilor publice – evaluarea[45] – revine în sarcina tuturor celor implicați, politicieni, specialiști, dar mai ales alegători; aceștia din urmă, ca beneficiari, sunt cei care au cel mai greu cuvânt de spus în evaluarea unei politici publice.

Scurta analiză a modalităților în care sunt aleși reprezentanții, respectiv a felului în care ei decid să-și respecte partea de contract aplicând programul electoral, ne lasă de vedem marile diferențe dintre democrația directă a atenienilor

[40] Cf. Werner Jann, Kai Wegrich, *Theories of the Policy Cycle*, in Frank Fischer *et al*., (eds.), *Handbook of Public Policy Analysis*, CRC Press, Boca Raton, 2007, pp. 45–48.

[41] Cf. *ibidem*, pp. 48–50.

[42] Cf. *ibidem*, pp. 50–51.

[43] Cf. *ibidem*, pp. 51–53.

[44] Politicienii și-au dorit, au formulat politica, au luat decizia, dar nu există resursele specifice pentru implementarea ei. Trebuie observat că toate aceste aspecte au o încărcătură de raționalitate, un sâmbure de adevăr; chiar dacă, frecvent, noi le calificăm drept subterfugii, corect este să ne pronunțăm doar după o analiză atentă a fiecărui caz.

[45] Cf. *ibidem*, pp. 53–55.

și democrația noastră reprezentativă. În aceasta din urmă, politica partidelor este esențială atât pentru alegeri, cât și pentru guvernare; partidele cu ideologia lor sau, mai nou și mai realist, cu programele lor electorale reprezintă vehicule pentru agregarea intereselor votanților. Fiecare dintre aceștia are o constelație proprie de interese; prin agregarea acestora pe baza programelor electorale, reprezentanții aleși trebuie să exprime prin vot, să susțină angajamentele pe seama cărora au fost aleși. Este limpede că fiecare reprezentant are un vot deliberativ, adică trebuie să aprecieze el însuși, ca parte a contractului, ce politică publică va vota. Votul imperativ nu poate exista pentru că ar trebui ca unul (reprezentantul) să poată vota ca și cum ar fi mai mulți, ca și cum mai mulți alegători ar vota direct, or el nu are decât un singur vot; nici partidul nu poate impune reprezentantului ce anume să voteze; este o imposbilitate votul imperativ la ordinul cetățeanului și o imoralitate votul imperativ la ordinul partidului. Însă, în același timp, este o obligație morală a reprezentantului ca votul său deliberativ să fie cât mai aproape de programul electoral, adică de realizarea părții sale de contract cu alegătorul. Pe scurt, alesul nu trebuie să uite că el este parte responsabilă în contract, așa cum sunt și fiecare dintre votanții săi; partidul este, cel mult, o organizație care poate influența realizarea acestui contract, dar nu de acesta depinde esențial soarta contractului. Ținând seama de observațiile făcute când am analizat ciclurile politicilor publice și de faptul că realizarea contractului este temporală, este limpede că aleșii noștri au un temei destul de serios pentru a pretinde alegătorilor înțelegere în privința realizării părții lor de contract.

În ultimele decenii asistăm la o profunziune de teorii care au de-a face cu democrația. Un set i se datorează lui Robert Dahl pentru care democrația ca răspuns perfect al puterii la toate așteptările cetățenilor este un ideal; față de acesta, sistemele cu poliarhii sunt unele care anunță democrația prin existența mai multor centre de putere[46]. Alt set, acela al democrației participative, are în vedere participarea cetățenilor la stabilirea agendei și la luarea deciziilor[47]. Un al treilea set este acela al democrației deliberative, idee care apărea încă de la Rawls, după care vocea cetățenilor ar trebui ascultată în luarea deciziilor. În fine, un alt set, acela al policentrismului lui Elinor Ostrom, se referă la optimizarea democrației prin luarea deciziei la nivelul la care apare problema[48]; în fond, o formă de subsidiaritate imposibilă pe scară largă în alte state decât cele cu domnia legii și democrație liberală. Toate aceste încercări – și multe altele, e-democrație, apelul la democrație directă (referendum) etc. – au proliferat din cauza insatisfacției cetățenilor față de modul în care funcționează democrația reprezentativă. Unii dintre autori, cum este

[46] Cf. Tom Lansford, *Polyarchy*, in George Kurian (ed.), *op. cit*., p. 1311.

[47] Cf. Iasonas Lamprianou, „Contemporary Political Participation Research: A Critical Assessment", in K.N. Demetriou, *Democracy in Transition. Political Participation in the European Union*, Berlin, Springer, 2013, pp. 21–22.

[48] Cf. Elinor Ostrom, „Beyond Markets and States: Polycentric Governance of Complex Economic Systems", in *American Economic Review* 100 (June 2010), pp. 641–672, p. 646.

cazul lui Jason Brennan, argumentează explicit împotriva democrației pretinzând că nerealizările guvernării se datorează incompetenței votanților[49]. Am argumentat în altă parte[50] împotriva susținerilor lui Brennan; în ce mă privește, consider că nemulțumirile față de felul în care funcționează democrația reprezentativă sunt generate în primul rând de modul nesatisfăcător pentru cetățeni în care reprezentanții își îndeplinesc partea de contract. În același articol în care am argumentat împotriva lui Brennan, am propus și o modalitate de corectare a acestor neajunsuri printr-un aranjament instituțional apt să îi responsabilizeze pe reprezentanți și partidele cărora le aparțin față de angajamentele lor electorale, adică față de așteptările cetățenilor; mecanismul respectiv este de natură politică, pe linia recompensei sau a sancțiunii la viitoarele alegeri pentru guvernarea exercitată în trecut.

IV. CONCLUZIE

Consider că analiza desfășurată până aici descrie suficient democrația reprezentativă, inclusiv punctele ei fragile și modul în care acestea pot fi fortificate. Mai important, mai ales într-o parte de lume care a cunoscut tirania, este faptul că, dincolo de fragilitățile ei, democrația reprezentativă este regimul în care cetățeanul poate, cel puțin, spera la o optimizare a societății și a vieții sale. Angajamentul nostru față de democrație este, la nivel teoretic, major astăzi; chiar și teoriile concurente, de tipul celor menționate mai sus, sunt în ultimă instanță dovezi ale angajamentului teoreticienilor față de democrație. Politicienii, interesați mai mult ca oricine în menținerea legitimității, a stabilității și a păcii sociale, sunt de asemenea puternic angajați față de democrație, cel puțin declarativ. În fine, cetățenii înșiși, în pofida nemulțumirilor, chiar a protestelor, sunt angajați față de democrație în care văd, măcar în principiu, o șansă de a se exprima și de a-și îmbunătăți viața. Așadar, cu toate minusurile, angajamentul nostru astăzi față de democrație este solid. Problema care se pune este dacă afirmarea democrației se mai bazează acum pe vreo asumpție metafizică sau nu. În opinia mea, democrația reprezentativă face aceeași asumpție metafizică pe care o făcea și democrația directă ateniană, anume egalitatea între oameni ca o condiție a egalității, în materie de decizie asupra celorlalți, între cetățeni – chiar extinzând aplicarea calității de cetățean decident la toți membrii comunității[51], în pofida numeroaselor și remarcabilelor diferențe în alte privințe. Adaug la această susținere, pe care socotesc că am întemeiat-o suficient, ipoteza că aceste numeroase diferențe și mai

[49] Cf. Jason Brennan, *Against Democracy*, Princeton, Princeton University Press, 2016, p. 88.

[50] Cf. Marian George Panait, „Trei erori despre democrație și o lecție etică", în Al. Surdu, M.A. Drăghici, G. Nagâț (coord.), *Studii de epistemologie și de teorie a valorilor*, vol. 4, București, Editura Academiei Române, 2018, pp. 107–127.

[51] Cu excepțiile general admise ale celor care au o formă de incompetență concretă care nu ține de starea lor ontologică.

ales dimensiunea lor pot ajunge să submineze acordul de principiu că orice persoană[52] este la fel de îndreptățită ca oricare alta să participe la decizii; ceea ce înseamnă eliminarea asumpției metafizice care face posibilă democrația. Aceasta este o ipoteză asupra căreia nu mă pot apleca în acest studiu. Pentru mine este suficient să observăm că, așa cum este și cum funcționează, democrația reprezentativă are această asumpție metafizică a faptului că – din punctul de vedere al criteriului relevant pentru guvernarea societății, îndreptățirea de a decide pentru comunitate – oamenii sunt egali; cei care lucrează împotriva acestei asumpții metafizice erodează democrația.

[52] Competentă în sensul notei anterioare.